

הרב יהושע שפירא

וְהִיא כִּי יִשְׁאַלְךָ בֶּנְךָ

ארבע קושיות "מה נשתנה", פותחות את החלק המרכזי של ליל הסדר- המגיד- אשר עיקר עניינו הוא קיום מצוות "והגדת לבנך". הרמב"ם במשנה תורה פוסק להלכה על פי דברי רבותינו, כי בלילה הזה יש לעשות שינויים ודברים מתמיהים רבים, על מנת שהבנים ישאלו "את שאלת השאלות של הלילה הזה- "מה נשתנה

וצריך לעשות שינוי בלילה הזה, כדי שיראו הבנים וישאלו, ויאמרו: 'מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות', עד ששייב להם ויאמר להם: כך וכך אירע, וכך וכך היה. וכיצד משנה, מחלק להם קליות ואגוזים, ועוקרים השולחן מלפניהם קודם שיאכלו, וחוטפין מצה זה מיד זה וכיוצא בדברים האלו. אין לו בן - אשתו שואלתו. אין לו אשה - שואלין זה את זה: 'מה נשתנה הלילה הזה', ואפילו היו כולן חכמים. היה לבדו - שואל לעצמו: 'מה נשתנה הלילה הזה'[א]

אם נחשוב מחדש על ליל הסדר המוכר לנו היטב, אמירת 'מה נשתנה' בלילה הזה היא עניין משונה מאוד. שאלה זו נשאלת על ידי הילד לא בגלל שהוא אכן תמה על המתרחש. ילד שמתכוון במשך חודש שלם לפסח- שום דבר לא יתמיה אותו. וביחוד, שגם את הקושיות הוא כבר למד לשאול בעל פה. יתר על כן, אם לא היו מלמדים אותו לשאול, ייתכן כי גם אלף כרפסים לא היו מעלים בו כל שאלה, ובכל זאת הוא שואל. בנוסף לכל זאת, הקושיות הן חלק מובנה בתוך נוסח ההגדה. לכן גם אם אדם נמצא לבדו בליל הסדר, עליו לשאול את עצמו "מה נשתנה", ולהשיב לשאלותיו שלו עצמו

אם כן, יש להבין: מה נשתנה לילה זה שעושים בו כל מיני דברים משונים, כגון לשאול 'מה נשתנה' את מי שכבר יודע את התשובה, ולאכול כרפס מטובל במשקה? מה נשתנה הלילה הזה שבכדי לספר את סיפור היציאה ממצרים, עלינו לשאול ולתמוה "מה נשתנה

הסיבה הפשוטה היא, מפני שכך כתוב בתורה "והיה כי ישאלך בנך"[ב]. חז"ל דורשים שאין כאן תיאור מצב אפשרי, כמו "כי יהיה בך אביון"[ג], אלא הוראה של חובה. היה ניתן להבין ש"והיה כי ישאלך בנך", הוא תנאי לא הכרחי, ואילו התשובה- סיפור יציאת מצרים- היא עיקר הלילה. אך חז"ל אינם מבינים כך, אלא מכריעים כי השאלה, "כי ישאלך בנך", היא חלק משמעותי ועמוק מן הלילה הזה. מה יש בה בשאלה

כְּדֵי שְׁתַּעֲוֹרַר הַפְּלִיאָה

הגמרא במסכת שבת, מספרת על אשת תלמיד חכם שמת בחצי ימיו, שהייתה מבקשת מענה לשאלה מדוע בעלה, שהיה תלמיד חכם- מת, והרי התורה הבטיחה "כי הוא חיך ואורך ימך". אותה אישה שאלה תלמידי חכמים רבים אך "לא היה אדם מחזירה דבר", עד אשר פגשה את אליהו הנביא זכור לטוב[ד]

מֵרֵן הָרַב קוֹק זצ"ל מְבַאֵר אֶת עוֹמְקוֹ שֶׁל סִיפּוֹר זֶה וְאוֹמֵר, כִּי הַהִשְׁגָּחָה הָאֱלוּקִית הִיא שְׁכִיּוּנָה אֶת הַמְצִיאוֹת כִּךְ שֶׁלֹּא הָיָה אָדָם שִׁדְעָ לַעֲנוֹת לְאוֹתָהּ אִישָׁה. הַעֵיכוֹב בְּמִצִּיאת מַעֲנֵה מִיָּדִי לְשִׁאלָתָהּ שֶׁל אוֹתָהּ אִישָׁה הִיא מְכוּוֹן מִלְּמַעְלָה, עַל מִנְתַּלְּעֵמִיק אֶת הַחֻקִּיקָה שֶׁל הַלִּימוּד שְׁצָרִיךְ הִיא לְהִלְמַד מִן הַשִּׁאלָה

הפליאות המזדמנות על חקי ההשגחה ויתר הלימודים הטובים שהם אורו של עולם, הם מוכנים בהשגחה נפלאה ע"פ סדרי החכמה האלקית, שעל ידם יתרומם האדם לבינה יותר גבוהה מההבנה השטחית. מובן הדבר שהבינה העמוקה תביא לעולם [את] הטובה האמתית בארחות החיים והמוסר הטוב, מה שאין ההבנה השטחית יכולה להביא זאת. אמנם כדי שתעורר הפליאה את כח החושב ורגשות הלב באופן מלא, כדי שיהיו הכל מוכנים לקבל הרושם הטוב של ההבנה השלמה כשתבא אחר הפליאה, כדוגמת "מים קרים על נפש עיפה", שהצמאון הקדום מכין את ההתקבלות הטבעית

ע"כ צריך שתהי' הפליאה הולכת בכל תוקפה ומשרטת שרט גדול בנפשות רבות. וכשתפעול בכל תוקף לזעזע את המון כחות הנפש, אז, רק אז, תתקבל בכל כח האמת הברורה כשתבא לפתור את השאלה המסובכה. וזה הדין נוהג בכל השאלות הגדולות שלפי ערך גדלן, ולפי הערך של גדולת הפעולה הצריכה לבא ע"י הפתרון האמיתי כשיתגלה בעולם, כן צריך שיגדל כח הזעזוע של חסרון הידיעה, של המבוכה הנוראה לפני התגלות מאור האמת. וכן הדבר נוהג בשאלות הכלליות הנוגעות לכלל המין האנושי ומוסריותו, דיעותיו והגינותו, הנוגעות בארחות חייו הגשמיים והרוחניים

וכן הדבר נהוג ג"כ במקרה פרטי, שג"כ אינו יוצא מהסדר הכללי מפני שהוא נוטל בו את מקומו הראוי לו. ע"כ שאלה זו, שהיתה צריכה לפעול פעולה חזקה ונמשכת בתשובתה, היתה ההנהגה המזדמנת שעשתה רושם גדול בפליאתה. כי העני' הסוערה היתה בטענותיה מרעשת את הלבבות, ומי שישקיט רוחה ורוח כל משתומם על כלל מציאות המאורע לא נזדמן לה. כה היה הרושם הולך הלך וחזק מפני שלא הי' אדם מחזירה דבר[ה]

לפי דברי מרן הרב קוק, אם הייתה האישה מקבלת מענה מידי לשאלותיה, השאלה לא הייתה פועלת את פעולתה. בכל בתי המדרש בהם הסתובבה אותה אישה לא היה מענה ראוי לשאלתה. אמנם התלמידים היו כנראה יכולים להמציא איזו תשובה, אך לא הייתה בידם תשובה יותר טובה מן השאלה

פעמים רבות יש צורך להיות שריו בחושך של השאלה. יש צורך בשאלה שתזעזע ותהדהד זמן ארוך, בלי שיהיה לה מענה. זאת מפני שרק באמצעות השאלה מתבארת התשובה, ובאמצעותה נחקקת ההבנה באופן עמוק יותר. בבחינת "והחכמה מאין תמצא" [ו], שהחכמה נקנית דווקא מתוך המקום של האין. באותו אופן, גם בליל הסדר אנו זוכים לעמוד על עומק התשובה, דווקא מתוך הקושיה

מתחיל בגנות ומסיים בשבח

הקושיות בהם פותחת ההגדה את המגיד, הינם חלק ממבנה ההגדה, המתחילה בגנות ומסיימת בשבח, 'ברישא חשוכא והדר נהורא' [ז]

פסח מצה ומרור - שלושת הדברים שכל שלא אמרם לא יצא ידי חובתו בפסח, הינם שלוש נקודות הציון המשמעותיות של ליל הסדר. מצוותה של התורה לאכול בליל הסדר מצות ומרורים מתארת במדויק את שתי נקודות הקיצון על הציר עליו נע הסדר. המרור הוא גנות השעבוד - "על שום שִׁמְרוּ הַמִּצְוֹת אֵת חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְוֹת", ואילו המצה היא שבח הגאולה, "על שום שִׁלָּא הִסְפִּיק בְּצַקְמָם לְשָׁל אֲבוֹתֵינוּ לְהַחְמִיץ עַד שֶׁנִּגְלָה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים, הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, וְגַאֲלָם

הפסח מהווה את נקודת האמצע של הציר הזה ואת המהפך עצמו, של הדילוג והמעבר מן

הגנות אל השבח: "על שום שפסח הקדוש ברוך הוא על בתי אבותינו במצרים". מהפך זה הוא עיקרו של ליל הסדר, הבא לידי ביטוי במגיד, בסיפור היציאה ממצרים אל הגאולה: "עבדים היינו לפרעה במצרים ויציאתנו ה' אלהינו משם...". הפסח הוא עיקר הסדר, ואילו המרור והמצה נלווים לו, ונאכלים יחד עם קרבן הפסח בעצמו- "על מצות ומררים יאכלהו", את הפסח.

מצד הגנות, המרור אינו נאכל לבדו מפני שהגנות והשעבוד אינם עומדים בפני עצמם. בליל הסדר אין לנו עניין בשעבוד לבדו. זו הסיבה שכל הפסוקים של המגיד נאמרים מנקודת מבט של מביא הביכורים, המביא בכליו משפע ברכתה של ארץ ישראל שנותנת פירותיה, ומודה על טוב ה', ולא מנקודת המבט של השעבוד. מצד השבח והגאולה, המצה נאכלת לבד כמצווה בפני עצמה. אך בנוסף, היא נאכלת גם ב"כורך", יחד עם המרור ועם הפסח, כנגד תהליך היציאה בעצמו, שהוא עיקרו של ליל הסדר, כפי שהוא נאמר במגיד.

גם בהלל אנו מזכירים את היציאה ממצרים אך קיים הבדל משמעותי בין המגיד להלל, בין נקודות המבט השונות על היציאה ממצרים. ההלל משקף נקודת מבט של מי שכבר נגאל בעבר, ואילו המגיד משקף נקודת מבט של מי שנגאל עכשיו, בהווה. מי שכבר נגאל, לא צריך לפתוח בגנות ולא צריך שיהיה 'ברישא חשוכא'. אך מי שנגאל בהווה, עובר תהליך של גאולה מגנאי לשבח, ומשעבוד לחרות. לכן המגיד הוא עיקר ליל הסדר, ואילו ההלל החותם את הסדר הוא טפל, ובפשטות הוא אף לא מדאורייתא.

שאלת הבן "כי ישאלך בנך" הינה חלק מהותי מליל הסדר ומהווה לו בסיס ויסוד, מפני שהיא מאפשרת את היתכנות תהליך היציאה ממצרים של כל אחד ואחד. כל אדם, ועל כן גם אדם הנמצא לבדו, צריך לעבור בעצמו את הקושיא והתמיהה. גם אם אנחנו כבר יודעים את התשובות, וגם אם כולנו חכמים וכולנו נבונים, אנו מחויבים לעבור דרך קושיית הבן, "כי ישאלך בנך", והתמיהה- "מה נשתנה?". כל אחד צריך לעורר את נקודת הילד שבו לשאול, ואת המקום הילדי של התמיהה. מפני שעל ידי השאלה אנו זוכים לעבור תהליך אמיתי ועמוק של מהפך, מן הגנות אל השבח.

בְּרִישָׁא חֲשׁוּכָא וְהֶדְרַן נְהוּרָא

למה דווקא בפסח אנו צריכים את התהליך העמוק שמייצרת השאלה? מדוע בסוכות אינו צריכים לתמוה 'מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שאנו יושבים בדירת עראי? מדוע אין אנו מסתפקים בהלל והודאה על נס הגאולה, אלא מתחילים את הסדר בכל מיני מעשים? המעוררים תמיהה וקושיות?

שאלה זו קשורה קשר מהותי לשאלה עמוקה שבעמוקות, בנוגע לתכלית הגלות. למה צריך את הגלות? ולמה צריך את מצרים? במובן יותר רחב, שאלה זו קשורה להבנת קיומו של העולם הזה ומיצריו. לכאורה, אם אין עולם הבא, מה שיש הוא עולם הזה, ואין על קיומו שאלה. אך אם אכן ישנו עולם הבא, מדוע צריך את העולם הזה? אם יש טרקלין, לשם מה צריך פרזדור?

אלא, שכל סוד מציאות האדם בעולם, וכל סוד מציאותו של עם ישראל, שאנו הופכים חושך לאור ומר למתוק. העולם הזה נברא כמקום של חושך והעלם. מצרים היא העיבור, ה"רישא חשוכא" של עם ישראל כולו, והביטוי למיצריו של העולם הזה, החומרי והשפלי. אולם, כל תכלית הירידה לעולם הזה ולהעלם שבו, כמו גם תכלית הירידה למצרים, היא העלייה משם ברכוש גדול. היציאה ממצרים היא תהליך של לידה, ויציאה מחושך לאור של המציאות כולה. כל הירידה למצרים, העבדות, ומ"ט שערי טומאה שהיו ישראל נתונים בהם, הם מציאות של חושך מאין כמוהו, ואילו הגאולה ממצרים היא מציאות בה החושך עצמו הופך להיות מאיר,

ובכך ניתנת משמעות לכל הצרות והייסורים, ולכל קיומו של העולם הזה.

ירדנו לעולם הזה על מנת להאיר דווקא מתוך המאבק שלנו בחושך, ולעשות 'איתהפכא' מן החושך אל האור. זהו סדר העולם- "ויהי ערב ויהי בוקר", בתחילה חושך ורק אחר כך אור, "כבריייתו של עולם דברישא חשוכא והדר נהורא"[ח]. זו אף הסיבה שארץ ישראל ניתנה בתחילה לכנען, הארור בבני נח, והיא נקראת תמיד "ארץ כנען", מפני עבודת האיתהפכא שעלינו לעשות. התיקון השלם של העולם יתרחש לעתיד לבוא, כאשר ההעלם יהיה גלוי, והחושך יאיר. "כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח ה' [ט]. לכן כתוב, שלא ייכנס לבית מדרשו של משיח מי שלא יודע לאיתהפכא מר למתוק, טמא לטהור, וחשוכא לנהורא[י].

כַּרְפֵס - על שום מה

כל עיקר העבודה של חג הפסח הוא לא ההלל והשבח על הטוב והגאולה לאחר שהם כבר הופיעו בעולם, אלא דווקא תהליך המהפך, ה'איתהפכא', שמן החושך אל האור, ומשלטון הסטרא אחרא לשלטון אלוקי. כך גם בפורים, העיקר הוא במהפך- "ונהפוך הוא, אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם". זהו הציר החוזר את ליל הסדר כולו. באופן זה ניתן להבין את אכילת הכרפס בליל הסדר, כחלק מתהליך האיתהפכא שעלינו לעבור בלילה הזה.

הכרפס הוא השאלה. אנו אוכלים את הכרפס על מנת להתמיה את התינוקות שישאלו, והוא מעורר בנו באופן עמוק את התמיהה הגדולה- "מה נשתנה?". שאלה זו שואלת בעצם- "מה נתהפך", ועליה אנו מבססים את כל תהליך היציאה ממצרים שעלינו לעבור בליל הסדר.

השאלה היא הביטוי העמוק ביותר של יציאת מצרים המבטאת את היציאה מהחושך אל האור. השאלה נובעת מתחושת השינוי והמהפך, ומציינת את סוף השעבוד ותחילת היציאה לחרות. הרי מי שמסוגל לשאול, כבר אינו נתון תחת כובד השעבוד ואינו מרגיש את המרירות של השעבוד, אלא מתחיל לחוש את השינוי שחל במציאות, ואת תהליך ההיפוך מחושך לאור. אכילת הכרפס מורה על כל התהליך של המהפך שאנו עתידים לעבור בלילה הזה, מן השעבוד לגאולה, מן המרור אל המצה, עד כי אנו כבר מדמים עצמינו כבני מלכים, האוכלים מעט ירק לפני הסעודה.

על מנת שנוכל באמת לאכול מצה, ועל מנת שנוכל באמת ומעומק ליבנו לומר את ההגדה ולבסוף את ההלל, אנו חייבים בעצמינו לעבור תהליך פנימי של מהפך מחושך לאור. תהליך זה נוכל להשיג באמצעות השאלה. השאלה היא שמציפה בנו את החושך, אשר מתוכו עתידה לצמוח ההבנה החדשה. לשם כך נצטוונו במצוות "והגדת לבנך" הכוללת את החיוב ללמד את ילדינו לשאול. אך לא רק את ילדינו. אנו מצווים ללמד את הילד שבתוך כל אחד ואחד מאיתנו לשאול, ולעורר בתוכנו את המקום של הקושיא והתמיהה. עלינו להיות שרויים בקושיא "מה נשתנה?", ולהרגיש כי באמת בלילה הזה ישנה התרחשות שונה לחלוטין מכל המוכר לנו. ככל שנצליח להיכנס עמוק יותר לשאלה, כך ממילא נעבור את תהליך היציאה באופן עמוק יותר, ונקבל מענה אמיתי ומופלא לכל שאלותינו.

אכן קשה לעורר בתוכנו תמיהה אמיתית, ועל כן אנו משנים מן הרגיל בלילה זה על מנת שנעורר את התמיהה. לילה זה מכונה "ליל הסדר", אך בעצם כל הסדר שבו הוא ההיפוך מן הסדר. זאת על מנת שנהיה תמהים על השינוי, ומתוך כך נוכל להבין עמוק יותר את המהפך.

איצרות חשך

לא רק בליל הסדר, אלא בכל יום ויום אנו מצווים לזכור את יציאת מצרים. בכל יום עלינו לעבור את החוויה של יציאת מצרים והמהפך מחושך לאור, "ויהי ערב ויהי בוקר". יציאה שתחילתה חושך ושאלה, וסופה אור גדול. עלינו ללמד את עצמינו לימוד גדול - כיצד להנחיל בתוכנו את השאלה. כיצד לחדש בכל יום את החושך, על מנת לצאת בכל יום מן המיצרים של האתמול, ולהתחדש. ההתבוננות בחושך כאות וסימן ללידה חדשה המתקרבת, היא שמצמיחה את הלידה של המדרגה הבאה. מרן הרב קוק זצ"ל נוקט בביטוי "אוצרות חושך" [יא], ממנו משתמע כי החושך הוא בעצם אוצר, הגונז בקרבו שפע טוב

לא לחינם הקושיה היא נקודת המוצא לכל תהליך היציאה ממצרים המתרחש בליל הסדר. רק באמצעותה, מתוך האין והחושך של השאלה, נוכל לצאת מגבולות המיצרים שלנו, על מנת לתת מקום לאור בלי-גבול להאיר בקרבנו.